

دانشگاه قم

دانشکده الهیات

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد در رشته فلسفه و کلام اسلامی

عنوان:

بررسی انسان در برزخ از دیدگاه ملاصدرا و

علامه محمد باقر مجلسی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر علی الله بداشتی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر سید مرتضی حسینی شاهرودی

نگارنده:

صفیه طلوع خراسانیان محبوب

زمستان / ۱۳۹۰

سورة الاحقاف

تقدیم به:

یگانہ مولود کعبہ،

مولای متقیان،

امیر مومنان

حضرت علی علیہ السلام

تقدیر و تشکر

نویسنده بر خود لازم می داند تا از تمام کسانی که او را در انجام این تحقیق یاری کردند به خصوص اساتید محترم جناب آقای دکتر الله بداشتی و جناب آقای دکتر حسینی شاهرودی کمال تشکر و سپاسگذاری را داشته باشد.

چکیده

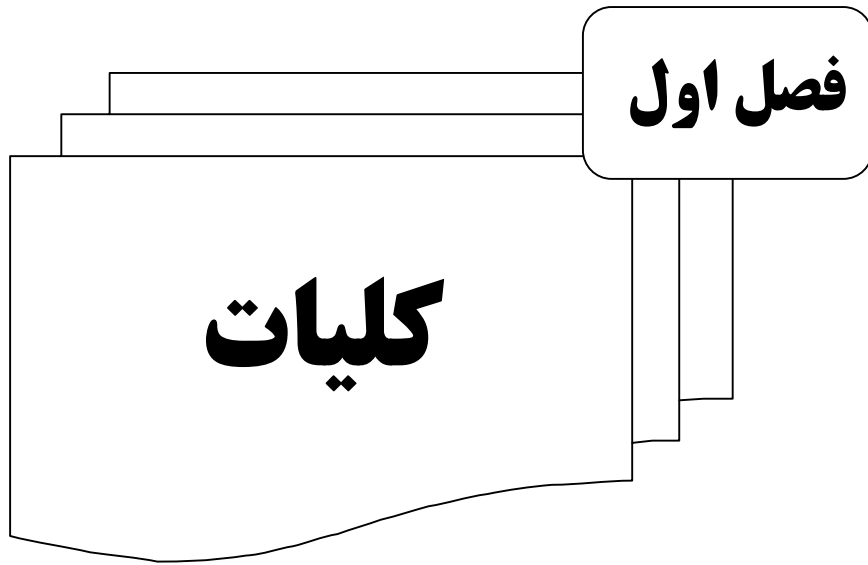
یکی از مباحث مهم مورد بحث فیلسوفان و عالمان دینی، عوالم پس از مرگ بویژه عالم برزخ است. مساله عالم برزخ به عنوان عالمی و رای ماده، همواره مورد توجه مردم بوده و به همین جهت در روایات ائمه معصومین (علیهم السلام) به آن زیاد پرداخته شده است. فیلسوفان اسلامی نیز در مباحث معاد، به بحث از عالمی واسطه میان دنیا و قیامت پرداخته‌اند. در این پژوهش به طرح دیدگاه‌های صدرالمتالهین و علامه مجلسی در رابطه با عالم برزخ و انسان برزخی پرداخته شده است. در ابتدا دیدگاه کلی هر کدام از این دو دانشمند درباره عالم برزخ طرح شده و در ادامه به بررسی و شناخت عالم برزخ و عالم قبر و اوصاف و ویژگی‌های آن و سپس به بررسی انسان برزخی و کیفیت وجود و زندگی او در این عالم از نظر صدرالمتالهین و علامه مجلسی پرداخته شده است. در نهایت نیز به مقایسه دیدگاه‌های فیلسوفانه صدرالمتالهین و روایات معصومین (علیهم السلام) که علامه مجلسی در کتب خود آورده پرداخته شده و میزان تطابق دیدگاه‌های این فیلسوف بزرگ با روایات ائمه معصومین (علیهم السلام) مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج حاصله نشان دادند که دیدگاه صدرالمتالهین جز در موارد معدودی بسیار مطابق با روایات معصومین (علیهم السلام) می باشد. ملاصدرا زندگی برزخی و ثواب و عقاب آنرا، نتیجه اعمال فرد در طول حیات دنیوی می‌داند، عالم برزخ را در مرتبه بالاتر و مشرف بر عالم دنیا می‌داند و به تجسم اعمال در برزخ معتقدست، همانگونه که روایات نیز به این موارد اشاره دارند. اما جایگاه شکوفا شدن استعدادها و تکامل را فقط حیات دنیوی می‌داند در حالی که طبق روایات تکامل و تنزل برخی افراد در برزخ نیز ادامه پیدا می‌کند.

واژه‌های کلیدی: برزخ، قبر، نفس، خیال

فصل اول - کلیات	۱
۱ - مقدمه	۲
۲ - معرفی ملاصدرا و آثار وی درباره برزخ	۵
۳ - دیدگاه کلی ملاصدرا درباره برزخ	۷
۴ - معرفی علامه مجلسی و آثار وی درباره برزخ	۹
۵ - دیدگاه کلی علامه مجلسی درباره برزخ	۱۱
فصل دوم - شناخت اجمالی عالم برزخ	۱۳
۱ - عوالم هستی در قوس صعود و نزول	۱۴
۲ - معنا شناسی برزخ	۱۷
۲-۱ - در لغت	۱۷
۲-۲ - در اصطلاح حکما و متکلمان	۱۸
۲-۳ - حقیقت برزخ	۱۸
فصل سوم - شناخت برزخ از دیدگاه ملاصدرا	۲۰
۱ - برزخ از دیدگاه ملاصدرا	۲۱
۱-۱ - حقیقت قبر	۲۱
۱-۲ - ویژگی های قبر و اقسام قبر	۲۲
۱-۳ - ادراک برزخ به وسیله قوه خیال	۲۵
۱-۳-۱ - برزخ، توهم یا واقعیت	۲۹
۱-۴ - تجسم اعمال در برزخ	۳۰
۱-۵ - کیفیت عذاب برزخی از دیدگاه عقل	۳۲

- ۱-۶ - تمایزات عالم برزخ با دنیا و قیامت ۳۵
- ۱-۷ - اشراف برزخ به دنیا ۳۹
- ۲- انسان برزخی از نظر ملا صدرا ۴۰
- ۲-۱ - اثبات تجرد نفسی ۴۲
- ۲-۲ - نفس جسمانیة الحدوث و روحانیة البقا است ۴۴
- ۲-۳ - جسم برزخی ۴۸
- ۲-۴ - تکامل در برزخ ۵۳
- ۲-۵ - ویژگی های برزخیان ۵۴
- ۲-۶ - فشار قبر و عذاب قبر ۵۹
- فصل چهارم - شناخت برزخ از دیدگاه علامه مجلسی ۶۲
- ۱ - برزخ از دیدگاه علامه مجلسی ۶۳
- ۱-۱ - ویژگی های عالم برزخ ۶۵
- ۱-۲ - اشراف عالم برزخ به دنیا ۶۸
- ۱-۳ - تجسم اعمال در برزخ ۶۹
- ۱-۴ - کیفیت عذاب برزخی از دیدگاه نقل ۷۳
- ۲- انسان برزخی از نظر علامه مجلسی ۷۸
- ۲-۱ - شب اول قبر ۷۸
- ۲-۲ - فشار قبر و عذاب قبر ۸۱
- ۲-۳ - عوامل رفع فشار قبر و عذاب قبر ۸۵
- ۲-۴ - سؤال در قبر ۸۶

۸۶	۲-۴-۱ - سؤال کننده در قبر.....
۸۷	۲-۴-۲ - مسائل مورد سؤال در قبر.....
۸۸	۲-۴-۳ - پرسش از چه کسانی؟.....
۸۹	۲-۵ - ارتباط افراد برزخی با جهان ماده.....
۹۷	فصل پنجم - بررسی و نتیجه گیری.....
۹۸	بررسی و نتیجه گیری.....
۱۰۱	فهرست منابع و ماخذ.....

۱ - مقدمه

تبیین مسئله: یکی از عالم‌های فراطبیعی که در سخنان فلاسفه و نیز روایات به گونه‌ای مختلف و با تعبیرهای متفاوتی از آن یاد شده و از آن گزارش‌های قابل توجهی ارائه شده، «عالم برزخ» است. عالمی که هر انسانی پس از مرگ در وهله اول با آن مواجه می‌شود. عالمی پر رمز و راز که در حقیقت واسطه میان حس و عقل، دنیا و عقبی است. اگر چه عالم برزخ به خاطر اهمیت و ضرورت، بارها و بارها توسط عالمان و فیلسوفان مورد شرح و بررسی قرار گرفته است اما به نظر می‌رسد بررسی عالم برزخ از دیدگاه فیلسوفان و محدثان به صورت مقایسه‌ای کمتر انجام شده است. به همین جهت در این نوشته مقایسه دیدگاه فیلسوف بزرگ و عارف برجسته صدرالمتالهین شیرازی و محدث بزرگ علامه محمد باقر مجلسی در رابطه با عالم برزخ، در حد توان، تحقیق شده است. همچنین از آن‌جا که هدف از مطالعه و بررسی عالم برزخ، بررسی عاقبت انسان در این عالم می‌باشد، بیشتر به بررسی انسان برزخی پرداخته شده است.

پرسش‌های اساسی:

عالم برزخ، کدام مرتبه از عالم هستی است و دارای چه ویژگی‌هایی است؟

عالم برزخ ، چه ارتباطی با عالم قبر دارد؟

عالم برزخ ، چه تفاوت و شباهت‌هایی با دنیا و قیامت دارد؟

آیا ادراک عالم برزخ از طریق همین جسم مادی ممکن است؟

آیا ملاصدرا برزخ و حیات برزخی انسان را می‌پذیرد؟

ملاصدرا و علامه مجلسی هر کدام چه تبیینی از عالم برزخ و هویت انسانی در این

عالم دارند؟

ملاصدرا و علامه مجلسی هر کدام چه تفاوت‌هایی برای عالم برزخ با دنیا و قیامت

قائل هستند؟

اهداف پژوهش: هدف اصلی از انجام این پژوهش بررسی مقایسه‌ای عالم برزخ از منظر

فلسفه متعالیه و روایات می‌باشد که به صورت جزئی به بررسی دیدگاه‌های فیلسوف بزرگ

صدرالمتالهین و علامه محمدباقر مجلسی پرداخته است.

فوائد پژوهش: در این پژوهش ابتدا دیدگاه کلی صدرالمتالهین و علامه محمدباقر

مجلسی درباره عالم برزخ طرح شده و در ادامه معرفتی کلی از عالم برزخ و عالم قبر و

اوصاف و ویژگی‌های آن و انسان برزخی و کیفیت وجود و زندگی او در این عالم از نظر این

دو دانشمند ارائه شده است. در نهایت نیز به مقایسه دیدگاه‌های فیلسوفانه صدرالمتالهین و

روایات معصومین (علیهم السلام) که علامه مجلسی در کتب خود آورده پرداخته شده و میزان

تطابق دیدگاه‌های این فیلسوف بزرگ با روایات ائمه معصومین (علیهم السلام) مورد بررسی

قرار گرفته است.

فرضیه‌های پژوهش:

_عالم برزخ، عالمی واسطه بین دنیا و قیامت است که نه مادی صرف است و نه کاملاً مجرد، بلکه حالتی میان این دو است.

_در متون دینی از عالم قبر، نام برده شده که همان عالم برزخ است.

_عالم برزخ فاصله مرگ تا زمانی است که قیامت برپا شود، که در این عالم هر انسانی بر اساس عملکرد و سیره‌ای که در زندگی دنیایی داشته، زندگی می‌کند و ثواب و عقاب خواهد دید.

_به نظر می‌رسد دیدگاه صدرالمتألهین در رابطه با عالم برزخ، بسیار منطبق با روایات می‌باشد.

شیوه پژوهش: قابل ذکر است که این مقاله جمع‌آوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای و در مقام تنظیم و بررسی به روش تحلیلی، صورت گرفته است.

پیشینه تحقیق: گرچه تحت این عنوان، کتاب یا مقاله و رساله‌ای نوشته نشده است، اما

تکنگرایی‌هایی در اطراف این موضوعات انجام شده که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

- پیراوی ونک، مرضیه. «همراه با صدرا در ساحت خیال و مرگ». مجله علمی-پژوهشی

متافیزیک، دوره جدید، شماره ۳ و ۴، پاییز و زمستان ۱۳۸۸، ص ۱۳۰-۱۱۳

- قاسمی، علی محمد. «حیات برزخی از منظر حکمت متعالیه، قرآن و سنت». مجله

معرفت فلسفی، سال پنجم، شماره چهارم، تابستان ۱۳۸۷، ص ۵۸-۵۳

- عالمی، محمدحسین. «برزخ از دیدگاه قرآن، عترت و دیگر ادیان». مجله آینه

معرفت، سال سوم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۸۵، ص ۷۸-۱۰۴

- ارشد ریاحی ، علی . صفیه واسعی . « عالم مثال از نظر ملاصدرا » . فصلنامه اندیشه

دینی دانشگاه شیراز، پیاپی ۳۰، بهار ۱۳۸۸، ص ۷۵-۱۰۲

- صادقی، مرضیه . « سیر تکاملی انسان در عوامل سه گانه » . خردنامه صدرا، شماره ۴۵

، پاییز ۱۳۸۵ ، ص ۸۶-.

۲ - معرفی ملاصدرا و آثار وی درباره برزخ

محمد بن ابراهیم بن یحیی قوامی شیرازی، ملقب به صدرالدین و ملاصدرا در سال ۹۷۹-۹۸۰ ه.ق در شیراز در خانواده‌ای با نفوذ و معروف متولد شد. وی تنها فرزند پسر خانواده‌ای ثروتمند بود که مدت‌ها برای پسر دار شدن دعا می‌کردند. او تحت عالی‌ترین مراقبت‌ها رشد کرد و از بهترین تعلیم و تربیت ممکن در شهر زادگاهش برخوردار بود. از همان سال‌های آغاز زندگی، دین‌داری ژرف، همراه با هوشی سرشار، در شخصیت وی نمایان بود. او به زودی توانست در علوم نقلی و نیز همه آن چه می‌توانست در علوم عقلی به‌دست آورد، تسلط پیدا کند. او پس از بهره‌مندی کامل از دروس معلّمان شیراز ، عازم اصفهان شد. او در اصفهان نزد شیخ بهاءالدین عاملی و میرداماد و احتمالاً نزد میرابوالقاسم میرفندرسکی تلمذ نمود. نزد شیخ بهاءالدین عاملی یا شیخ بهایی تقریباً فقط در علوم نقلی تلمذ کرد و برای علوم عقلی بیشتر جذب حلقه میرداماد شد. ملاصدرا چون به سبکی ساده می‌نوشت و آموزه‌های عرفانی را آشکارا تقریر می‌کرد، به زودی آماج حملات علمای ظاهرگرا قرار گرفت تا جایی که برخی وی را تکفیر کردند. سپس اصفهان را به مقصد کهک قریه‌ای کوچک و دورافتاده در حوالی قم، ترک کرد تا خود را وقف یک زندگی ریاضت‌منشانه کند و به تزکیه باطن پردازد.

در طی دوره اقامت در کهک ملاصدرا کشف و شهودش را از طریق انضباط معنوی، ذکر و فکر به دست آورد. دوره ای که برخی منابع آن را هفت برخی یازده و برخی دیگر پانزده سال نوشته‌اند. پس از این دوره شاه عباس دوم وی را برای تدریس به شیراز دعوت کرد. ملاصدرا با بازگشت به زادگاهش، بیشتر آثارش را نوشت و شاگردان فراوانی تربیت کرد. او در طی این دوره از زندگی‌اش، علاوه بر تدریس و تألیف، بارها پای پیاده به حج رفت و در راه بازگشت از هفتمین سفر حج مریض شد و در سال ۱۰۵۰ ه.ق در بصره درگذشت^۱.

سید حسین نصر تا ۵۱ اثر برای ملاصدرا بیان کرده، اما کتاب‌هایی که در آن‌ها از معاد و خصوصاً عالم برزخ صحبت شده عبارتند از:

۱- الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه: ملاصدرا در مقدمه این کتاب می-

گوید که عرفان متضمن ۴ سفر است ولی او بیان نمادین سفر را برای توصیف فرایند عقلی معرفت به کار می‌گیرد که انسان از طریق آن معرفت کاملی به دست می‌آورد و سفر چهارم آن به سفر نفس از عالم دنیا به آخرت یعنی بحث معاد اختصاص دارد که دو جلد هشتم و نهم از اسفار نه جلدی وی را تشکیل می‌دهد.

۲- الشواهد الربوبیه فی المناهج السلوکیه: شاهکار منحصر به فرد ملاصدرا است

که بیش از هر اثر دیگری آموزه‌های خاص وی را بیان می‌کند.

۳- المبدأ و المعاد: یکی از آثار مهم ملاصدرا است که درباره مابعدالطبیعه،

خداشناسی و معادشناسی بحث می‌کند.

۱- سید حسین نصر، صدر المتالیهین شیرازی و حکمت متعالیه، (ترجمه حسین سوزنجی)، چاپ دوم، (تهران. دفتر پژوهش و نشر سهروردی، ۱۳۸۲ ه. ش)، صص ۶۵-۵۳

۴- مفاتیح الغیب: اثری است مربوط به دوره پختگی ملاصدرا که آموزه‌های عرفانی مربوط به مابعدالطبیعه، جهان‌شناسی و معادشناسی را تلفیق می‌کند و مشتمل بر ارجاعات فراوانی به قرآن و حدیث است.^۱

۳ - دیدگاه کلی ملاصدرا درباره برزخ

حکمای اسلامی عالم مثال را به دو قسم منفصل و متصل تقسیم کرده‌اند و آن‌ها را خیال منفصل و خیال متصل نیز می‌نامند. خیال منفصل عالمی است که قائم به خود بوده و از نفوس جزئیة بی نیاز است ولی خیال متصل، قائم به نفوس جزئیة بوده و پیوسته در متخیله انسان‌ها، ظهور پیدا می‌کند.^۲

برزخی که به آن برزخ متصل اطلاق شده، قوه خیال یا حقیقت انسان در مقام نفس جزئی است. اما برزخ منفصل، جوهری است نورانی که از جهت تجرد از ماده، شبیه عالم عقل و از جهت تقید به مقدار و تجسم، شبیه جوهر جسمانی محسوس است.^۳

به‌طور کلی از میان مجموع آثار ملاصدرا عالم مثال را می‌توان چنین تعریف کرد: عالم مثال واسطه میان عالم عقل (عالم جبروت) و عالم شهادت یا ملک است. عالمی است روحانی که از طرفی به لحاظ داشتن مقدار، شبیه جوهر جسمانی و از طرف دیگر به دلیل نورانی بودن، همانند جوهر مجرد عقلانی است. عالمی است که در آن دو جهان طبیعت و ملکوت به

۱- همان، صص ۸۱-۶۸

۲- صدر المتألهین، الاسفار، چاپ اول، (بیروت، دارالاحیاء، التراث العربی، بی تا)، ج ۱ ص ۳۰۲

۳- صدر المتألهین، المبدأ و المعاد، چاپ دوم، (قم، من منشورات مکتبة المصطفوی، بی تا)، ص ۲۱۲

یکدیگر تبدیل و تبدل می‌یابند. روح جسمانی می‌شود و جسد روحانی. نه طبیعت محض است و نه عقل صرف^۱.

صدر المتألهین عوالم هستی را در دو قوس نزول و صعود مطرح می‌کند. وجود در قوس نزول از مبدأ وجود به مرحله هیولا نمی‌رسد، مگر از طریق عبور از جمیع مراحل متوسط وجود که آن را قوس نزولی خوانند. پس از آن سلسله وجود در قوس صعود به‌طور معکوس به مبدأ و نقطه مقصود بازگشت می‌کند^۲.

بنابراین، برزخ نزولی غیر از برزخ صعودی است. برزخ نزولی، از تجلی عقول، به صورت عالمی مستقل الوجود و منفصل از غیر (همانند خیال انسانی) به ذاته موجود است و وجود بعد از طی مدارج عوالم برزخی، به عالم ماده و هیولا می‌رسد. حال ماده چون قابلیت کمالات نامتناهی را دارد، به استمداد از فیض حق، به طرف کمال سیر می‌کند. و بعد از آن که به صورت انسان کامل الوجود درآمد، دارای قوه خیال مجرد از ماده می‌شود و در قوس صعود به وجود خیالی موجود می‌شود^۳.

ملاصدرا مؤید این مطلب را که مثال صعودی معلول اعمال و رفتار انسانی در دنیا می‌باشد، قول ابن عربی دانسته که گفته است: برزخی که ارواح بعد از مفارقت از نشئه دنیا در

۱- علی ارشد ریاحی و دیگران، «عالم مثال از نظر ملاصدرا»، فصلنامه اندیشه دینی دانشگاه شیراز، دوره پنجم، شماره ۳۰، بهار

۱۳۸۸، ص ۷۷

۲- صدر المتألهین، تفسیر القرآن الکریم، (به تصحیح محمد خواجوی)، چاپ سوم، (قم، انتشارات بیدار، ۱۳۶۷) ج ۲، ص ۲۲۸

۳- جلال الدین آشتیانی، معاد جسمانی شرح بر زاد المسافر ملاصدرا، چاپ دوم، (تهران: انتشارات انجمن اسلامی حکمت و

فلسفه ایران، ۱۳۵۹ ه.ش)، ص ۳۲۲

آن قرار می‌گیرند، غیر از برزخ بین ارواح مجرد و بین اجسام می‌باشد. زیرا نشئه‌ای که قبل از نشئه‌ی دنیا است اولویت در وجود دارد بر نشئه‌ای که بعد از نشئه‌ی دنیا است و از مراتب صعودیه و معراجیه محسوب می‌شود. صور اعمال و نتیجه‌ی افعالی که در نشئه‌ی دنیا انجام شده است، در برزخ صعودی می‌باشد، به خلاف صور برزخ نزولی. لذا این دو مانند یکدیگر نیستند، لکن در عالم مقداری و روحانی و جوهر غیر مادی بودن و مشتمل بر صور عالم دنیا بودن، مشترک می‌باشند^۱.

۴ - معرفی علامه مجلسی و آثار وی دربارهٔ برزخ

علامه نامی، ملامحمدباقر مجلسی اصفهانی، سومین فرزند پسر علامه محمد تقی مجلسی، بنا به نوشته میر عبدالحسین خاتون‌آبادی در کتاب «وقایع السنین و الایام»، در سال ۱۰۳۷ در دارالعلم اصفهان متولد شد. ولی آقا احمد کرمانشاهی ولادت او را به سال ۱۰۳۸ دانسته است. او در خانواده علم و تقوا و فضیلت و میان مردان و زنانی دانشمند و پاک سرشت، نشو و نما یافت. او صاحب پدری علامه و مرجع علمای هم عصر، برادرانی دانشمند و سرشناس و خواهرانی دانشور و فضل دوست بود که هر کدام از آن‌ها ستارگان درخشانی بودند. به نوشته استاد دوانی، از همان کودکی با هوش سرشار و استعداد خداداد و پشتکاری مخصوص آغاز به تحصیل کرد. در سایه تعلیمات پدر علامه‌اش که خود نمونه یک فقیه بزرگ و پارسا بود، شروع به کار نمود و در اندک زمانی مراحل مختلف علمی را یکی پس از دیگری طی کرد.

از آن چه معاصران و شاگردانش گفته‌اند و خود در دیباچه «بحارالانوار» ذکر می‌کند، به خوبی استفاده می‌شود که وی بعد از تکمیل تحصیلات خود در معقول و منقول و فنون و علوم، فقه، حدیث، رجال، درایه، ادبیات عرب، کلام، حکمت، فلسفه، ریاضی، طب و ... با واقع‌بینی مخصوص به تحقیق در اخبار اهل بیت عصمت و طهارت پرداخت و با استفاده از شرایط مساعد و اوضاع مناسب زمان در دولت صفویه به جمع‌آوری کتاب‌های شیعه یا آن چه راجع به شیعه نوشته بودند همت گماشت و آن‌ها را با وسایل مختلف از هر مرز و بومی که بود، فراهم ساخت. او با قدرت و احاطه علمی و تهیه آن همه کتاب‌های ذی‌قیمت، در چهل سالگی دست به تدوین دایره‌المعارف «بحارالانوار» زد و آن را در بیست و پنج جلد تألیف نمود که اکنون در صد و ده جلد چاپ و منتشر شده است.

علامه مجلسی بیشتر به عنوان مؤلف بحارالانوار مشهور است ولی او گذشته از این کتاب بزرگ، که شاید تا آن زمان کتابی با آن عظمت در شیعه تألیف نشده بود، کتاب‌های گرانقدر دیگری هم به عربی و فارسی، تألیف و تصنیف نموده که بعد از بحارالانوار، از همه معروفتر و گرانقدرتر «مرات العقول» شرح اصول کافی است.

علامه مجلسی شیخ‌الاسلام اصفهان و مرجع اعلم عصر و مشهورترین دانشمند شیعه در اواخر قرن ۱۱ و اوایل قرن ۱۲ هجری بود^۱.

علامه مجلسی از محضر استادان بسیاری فیض برده که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

۱- محمد تقی مجلسی پدر بزرگوارش، که اولین استاد و بهترین مشوق او بوده است.

۱- مهین پناهی، علامه مجلسی و آثار فارسی او، چاپ اول، تهران: واحد انتشارات بخش فرهنگی دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی،

۲- ملا عبدالله شوشتری، که فقیهی اصولی و مؤلف کتاب «تبیان» در فقه است.

۳- قاضی امیر حسین

۴- میرشریف‌الدین علی بن حجه‌الله حسینی شولستانی.

۵- شیخ علی بن حسن تاج‌الفقهاء معروف به شهید ثانی.

۶- محدث بزرگ شیخ حرّ عاملی (مؤلف وسایل‌الشیعه).

۷- ملا محمدطاهر قمی، محدث عالی‌قدر و مؤلف تحفه‌الاحبار.

۸- حکیم ملامحسن فیض‌کاشانی (مؤلف کتاب وافی)

۹- دانشمند بزرگ، مرحوم محمد‌محسن بن محمد مؤمن استرآبادی

۱۰- شیخ عبدالله بن جابر عاملی.

علامه مجلسی بعد از عمری گرانها و پراز کار و تلاش برای تبلیغ تشیع و به جا گذاشتن ده‌ها کتاب، در تاریخ ۲۷ رمضان المبارک سال ۱۱۱۰ هجری، (اولین سلطنت شاه سلطان حسین صفوی) در هفتاد و سه سالگی وفات یافت و در مسجد جامع اصفهان در کنار پدر علامه اش، ملا محمد تقی مجلسی مدفون شد.

علامه مجلسی کتب فراوانی به رشته تحریر در آورده ولی از میان آنها کتاب‌هایی که در آنها بیشتر به مبحث معادشناسی مخصوصاً عالم برزخ پرداخته، جلد ۶ دوره جدید از کتاب شریف بحارالانوار و جلد ۱۴ کتاب مرآة‌العقول می‌باشد.

۵ - دیدگاه کلی علامه مجلسی درباره برزخ

۱- همان، صص ۳۶ و ۳۷

۲- همان، ص ۳۰

در روایات از عالم برزخ بیشتر تحت عنوان عالم قبر یاد شده و آن را همان عالمی دانسته‌اند که هر انسانی در هر جای دنیا به هر طریق که مرده باشد، چه در قبر خاکی دفن شده باشد و چه نشده باشد، وارد آن عالم می‌شود. چیزی که حقیقت آن عالم را برای اهل آن تشکیل می‌دهد، اعمالی است که هر کس در طول زندگی خود در دنیا انجام داده است. طبق روایتی از امیرالمؤمنین علی (ع)، قبر، یا باغی است از باغ‌های بهشتی و یا حفره و گودالی از آتش جهنم است. اگر بنده مؤمنی به آن وارد شود زمین به او خوشامد می‌گوید و خانه قبر او گشاده می‌شود و تا قیامت بهشت او خواهد بود. اما اگر کافر در آن مدفون شود، زمین با اکراه او را می‌پذیرد و خانه قبر جهنم او تا قیامت خواهد شد.^۱

۱- محمد باقر مجلسی، بحارالانوار، چاپ نهم، (تهران: دارالکتب الاسلامیه، بی تا) ج ۶، صص ۲۸۷، ۲۸۶